

ПРИСВЯТА У ТВОРАХ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У розвідці висвітлюється питання про естетичну роль та змістовно-повчальну спрямованість присвят Григорія Сковороди, адресованих його приятелям-читачам.

Ключові слова: *присвята, Бог, Біблія, мудрість, богопізнання, щастя, душевний спокій.*

Стаття посвящена рассмотрению вопроса об эстетической смысловой и поучительной роли посвящений Григория Сковороды, адресованных его друзьям-читателям.

Ключевые слова: *посвящение, рассмотрение, Бог, Библия, ум, богопознание, счастье, душевный мир.*

The article clears up the questions of esthetic role, content and didactic leaning of Hryhorii Skovoroda's dedications, addressed to his fellow readers.

Key words: *dedication, God, the Bible, wisdom, knowledge of God, happiness, peace of mind.*

Значення присвяти у творах Григорія Сковороди важко переоцінити. Рідко який з його творів ("дѣточек моѣх", як з любов'ю називає їх філософ) обходиться без неї.

Кому вони адресуються? Спектр об'єктів сквородинської присвяти дуже широкий: від Всевишнього – до єврея-вихреста Наємана Петровича; від святої гори Сіон – до маленького лісового джерельця. Твори мислителя присвячуються Біблії та біблійним персонажам, християнським святам і святим, окремим цитатам з Біблії та окремим особам.

Автор ставить присвяту частіше на початку, рідше – в кінці твору. Винятком з цього правила є присвята до діалогу "Беседа 1-я, нареченная Сіон". Тут вона розміщена у вигляді зноски внизу на першій сторінці твору, який присвячено господареві Вільшанської Іванівки, де знайшов вічний притулок наш першорозум: "Першому й останньому другові моєму Андрію Івановичу Ковалевському, віце-губернаторові, витвір власної душі присвячую і дарую" [1, с.282]. Уже саме слово "останньому" наводить на думку про те, що присвяту здійснено на схилі життя мислителя – 1790-ті, в той час, як сам діалог написано в 1770-ті – в числі перших його філософських творів.

Як правило, присвята писалась пізніше, і саме з неї дослідник часто дізнається про місце і час написання як самого твору, так і присвяти до нього.

Безумовно, мета присвяти – це подяка: Богові, людині, Біблії. Адже вдячність – одна з основних рис "істинної" людини, якою і вважав себе Сковорода. Тому присвята і виступає подякою окремим людям, близьким філософові за духом, які відігравали певну роль в його житті: давали притулок, чимось допомагали йому і особливо вагомо – розуміли його (хоча б в основному). Чим міг їм віддячити мандрівний філософ? Тільки своїм словом, власною творчістю.

Лева частка творів письменника присвячена приятелеві та улюбленцеві Михайлові Ковалинському. На початку 1770-х – це "Симфонія", нареченная книга "Асхань...", у 1772 році – "Діалог, или разглагол о древнем мѣре", у 1780-му – трактат "Книжечка о чтеніи священного писанія, наречена Жена Лотова", у 1783-му – містерія "Брань архистратига Михаїла со Сатаною", у 1791-му – трактат "Діалог. Имя ему – "Потоп Змін".

Крім того, присвята виконує роль вступу, пояснення до твору. Вона має завдання духовно, внутрішньо, психологічно підготувати читача до його сприймання.

Більшість присвят до діалогів і трактатів можуть виступати і як самостійні твори.

У присвяті до свого першого трактату "Начальная дверь ко христіанскому добронравію" ("Катехезі", як він сам його називає) Сковорода вказує на те, що вона "Написана в 1766 году

для молодого шляхетства Харьковской губернии и обновлена в 1780-м году".

Напевно, остання дата і вказує на час написання присвяти, суть якої розкривається у "преддверіи" до твору. Уже в перших абзацах цієї передмови філософ визначає роль щастя для людини і місце його знаходження: "Нѣтъ слаже для челоуѣка и нѣтъ нужнѣе, какъ счастье; нѣтъ ничего и легоче сего. Благодарение блаженному Богу.

Царствіе божіе внутрь нас. Щастіе в сердцѣ, сердце в любви, любовь же в законѣ вѣчнаго" [1, с.144].

Далі він уточнює, що щастя не залежить ні від місця, ні від часу, ні від плоті та крові: бо хто б міг дістатися до Єрусалиму, Канарських островів чи Америки, до царських палат, до багатств, до віку Соломона, до пустель, високих чинів, наукових ступенів та до особливого здоров'я?

Тут же він повчає: "Не ищи счастья за морем, не проси его у челоуѣка, не странствуй по планѣтам, не волочись по дворцам, не ползай по шарѣ земном, не броди по Іерусалимам..." [1, с.144], бо щастя, як "необхідна необхідність" задарма всюди й завжди дарується і, як повітря й сонце, завжди з людиною, а все те, що втікає від людини, – воно чуже, зайве, непотрібне.

Щастя, навчає філософ, залежить від кожної людини, бо те, що потрібне для щастя, є всюди і завжди, не зважаючи на непомірність тілесних потреб людини. Та щастя не в них, не в тілесних потребах, бо "только для тебе нужно, одно... и благое и легкое... Что же есть оное едино? Бог" [1, с.145].

На початку пролога до "Наркісса" письменник яскраво оприявнює своє ставлення до власних творів як до рідних дітей: "Сей есть сын мой первородный. Рожден в седьмом десяткѣ вѣка сего" [1, с.154]. Останнє зауваження свідчить про те, що передмова, яка грає також роль присвяти, написана значно пізніше (автор згадує тільки десятиріччя, не уточнюючи рік).

Твір, присвячений Нарцисові як символу самопізнання, котре невіддільне у нашого любомудра від богопізнання. Автор вказує на джерело походження цього символу "из обветшалыя богословіи египетская, яже есть мать еврейскія" [1, с.154].

Наркіс прагне до самопізнання, метою якого є божественна мудрість. Пізнання цієї мудрості, у свою чергу, є любов'ю до мудрості, адже "Гдѣ мудрость узрѣла, там любовь сгорѣла". Любов же пов'язана з красою, тому що "Не любит сердце, не видя красоты". Коло цього споглядання завершується відношенням любові до мудрості позаяк "любовь есть Софіина дщерь" [1, с.154]. Наркіс знаходить цю божественну мудрість на шляху самопізнання і самозахопленості, що є шляхом подолання власного "Я" і водночас переображення. Сковорода презентує це прекрасною картиною метаморфози переображення Наркіса з повзучого хробака на крилатого метелика.

Коли міфічний Наркіс споглядає у струмку себе самого і пізнає, то для Сковороди у воді відображається не лише обмежена одинична особа міфічного героя, а, навпаки, через свою смерть від кохання Наркіс долає себе самого і в цей спосіб наближається до власної божественної основи.

Не виникає жодного сумніву, що у цих словах Г. Сковороди виявляється власне пристрасне бажання до єднання з Богом. Однак, здійснення цього єднання може відбутися тільки тоді, коли людина звільниться від усіх внутрішніх обмежень і глибоко проникне у свою внутрішню сутність. На шляху самопізнання, тобто на цьому шляху всередину, до Бога, людина пізнає протилежність внутрішнього і зовнішнього, або половини і зерна. Інакше кажучи, хто хоче стати на шлях внутрішнього пізнання, не сміє залишатися в полоні зовнішнього світу, але повинен розірвати зовнішню оболонку і пережувати, щоб знайти ядро.

Із аналізу присвят до перших філософських творів Сковороди можемо зробити висновок, що його теорії щастя і самопізнання нероздільні між собою тому, що досягнення щастя неможливе без самопізнання, а обидва ці процеси неможливі без пізнання Бога.

Мислитель персоніфікує свої твори, надає їм рис живих істот: "Идут к вам два разговора, жажущія вашего лицезрѣнія... Они уже прежде рождения своего опредѣлены

доброму вашему духу. Почтение мое к человекoлюбному и кратчайшему батюшкѣ Вашему, усердіе мое к Вам и доброжелательство к цѣлой фамилии вашей приносит оные" [1, с.357]. Друге речення говорить про те, що присвята могла бути задумана автором навіть до закінчення самого твору, особливо, коли це стосується найбільш плідного в його житті періоду творчості – першої половини 1770-х років, коли він перебував на Острогожчині у Тев'яшових, де була написана чи не третина його знаменитих діалогів. Тому не випадково батькові і синові Тев'яшовим присвячена низка творів мислителя. З вищенаведених слів дізнаємось, що даний діалог присвячений саме синові Острогозького полковника Володимирові Степановичу Тев'яшову.

Тут же філософ подає напрочуд барвисту та самобутню характеристику людської душі. "Душа есть mobile perpetuum – движимость непрерывная. Крыла ея есть мысли, мнѣнія, совѣты; она или желает чего или убѣгает от чего; желая, любит, убѣгая, боится. Если не знает, чего желать, а чего убѣгать, тогда недоумѣвает, сомнѣвается, мучится, суда и туда наш шарик качается, мѣтется и вертится, как магнитная стрѣла, доколь не устремит взор свой в дражайшую точку холодного сѣвера" [1, с.357]. Блискуче порівняння душі з компасом, стрілка якого шукає єдиного напрямку – до Бога. "Так и душа, наконец, когда нашла того, кого нигдѣ нѣт и вездѣ есть – щаслива. Сей один довлѣет ее насытить..." [1, с.357]. Отже, єдиний Всевишній здатний ошчасливити і заспокоїти душу.

Думки він порівнює з повітрям, яке твердіше за землю і сильніше за воду.

Думок сердечних не побачити, мовби їх і немає, але від цієї іскри "весь пожар, мятеж и сокрушение, от сего зерна зависит цѣлое жизни нашей дерево" [1, с.357].

Далі автор образно розкриває мету дарування цього твору адресатові: "Весьма я рад буду, если сия книжечка в прогнании только нѣскольких дней скуки послужит, но как я доволен, если она хоть в каплѣ внутренняго міра поспособствует" [1, с.357]. І тут же пояснює величезну, цінність душевного миру для людини: "Вседражайший сердечный мір подобен самым драгоценным камушкам: одна крошечька цѣну свою имѣет, если станем его одну каплю щадить, тогда можем со временем имѣть целую чашу спасения" [1, с.357]. Отже, досягнення душевного спокою мислитель ставить в рівень з осягненням щастя, з пізнанням Бога. А це найвищі духовні критерії нашого любомудра.

Він застерігає, що "Разливши мысли наши по одним наружным попечениям, и не помышляем о душѣ, не рассуждая, что от нее всякое дѣло и слово проистѣкает" [1, с.357]. Потреби нашої душі, нашого душевного спокою в жодному разі не повинні поступатись нашим зовнішнім, тілесним, матеріальним потребам. Якщо постійне, надмірне та першочергове задоволення плотських потреб породжує зло, то вдосконалення духовне залишить після себе невід'ємний скарб, яким є порятунок душі.

Він закликає уявити собі суміш людей упродовж всього життя, особливо під кінець їхнього віку, з їхньою "тоскою, малодушіем, отвержением утѣх, задумчивою грустью, печалью, страхом, среди изобилия отчаянием без ослабы мучащихся, и вспомните, что все сіе зло и родное нещастіе родилось от преслушания сих Христовых слов: "Ищите прежде царствія божія...", "Возвратися в дом твой...", "Царствіе божіе внутрь вас есть..." [1, с.357–358]. На думку філософа, відчай може охоплювати людей навіть в "изобилии", особливо, коли вони страждають постійно, "без ослабы". І таке нещастя вважає рідним, тобто таким, що зароджується всередині людини. Тому завжди треба пам'ятати, що царство Боже всередині нас.

Але дяка Всевишньому за те, що ніколи не бувають запізнілими праця і турбота, котрі є для людини найпотрібнішими. І це найпотрібніше може осягати людину блискавично: "Царствіе божіе вдруг, как молнія, озаряет душу, и для приобретения вѣры надобен один точію пункт времени" [1, с.358].

Наприкінці присвяти мислитель навіть дає інструкції для читання Святого Письма і рекомендує "читать слово божіе со вкусом и примечанием, дабы исполнилось на вас: "Блаженны слышаци *слово* божіе и хранящие" [1, с.358].

На початку самого твору наголошує на нероздільності щастя і душевного спокою:

"Щастіе наше есть мир душевный, но сей мир ни к коему-либо веществу не причитается..." [1, 361]. Навчання миру душевному Сковорода вважає найвищою наукою, якою можуть володіти тільки обрані: "...учить о мире и щастіи есть дѣло одних богопроповѣдников; учитъ о Богѣ есть то учитъ о мирѣ, щастіи и премудрости" [1, с.362].

За змістом до цієї присвяти приймає дарчий лист до діалогу "Разглагол о древнем мирѣ". Правда, він доданий до твору аж через 16 років – у 1788 році, тоді як сам діалог написано у 1772-му. Уже в перших словах Сковорода каже про свій твір як про маленький подарунок.

Далі образно називає його "забавочкою", мовлячи, що "забавочка" ця божественна. Задає питання: "Что ли есть найдревнѣйшее?" [1, с.362]. І відразу ж дає коротку і вичерпну відповідь – "Бог". Викладаючи ще в Харківському колегіумі, він називає свого юного приятеля М. Ковалинського воїном Христа (а саме йому він присвячує цей твір), тому не дивно, що далі заявляє: "Ты родился любиться с Богом. Приими сію мою лепту. Читай. Мудрствуй. Прирасти ее и возрасти ее" [1, с.307] й стверджує, що з цього зерна може прорости "благосѣннолиственный дуб маврійскій". А тінь його може помістити навіть всесвіт.

І тут же відповідає на запитання, яке постійно ставлять йому обивателі: "Що робить в житті Сковорода? Чим він забавляється?" Відповідь аналогічна тій, яку давав своїм недоброзичливцям, працюючи викладачем Харківського колегіуму: "Аз же о Господѣ радуюся. Веселюся о Бозѣ, Спасѣ моем..." [1, с.307]. Безумовно, автор висловлює сутність свого життя, яка міститься в пошуках істинної людини, Бога, щастя, душевного спокою. Далі він пояснює зміст слова забава, звучання його латинською та грецькою мовами: "Она есть центр каждой жизни. Всѣ дѣла коеяждо жизни сюда текут, будто стеблие, преобразуясь в зерно" [1, с.307]. І, дійсно, забава, радість серця, "кураж" – це невід'ємна частина людського щастя.

Славетний діалог "Разговор, называемый алфавит, или букварь мира" починається присвятою, якій передує вірш "Пѣсня сложенна 1761-го года о том, что концем жизни нашей есть мир, а вожд к нему Бог, и о людских разнопутіях". Фактично, у самій назві-коментарі до цього вірша розкривається не тільки мета написання "Пісні", а й всього діалогу, хоча вірш, за свідченням автора, написаний значно раніше від твору. Отже, цей момент розкриває певні тонкощі творчої лабораторії мислителя: щоб довести твір до вершини досконалості, перетворити його в симфонію ("симфонія – сирѣчь сочетаніе божественных слов с послѣдующим стихом") він доповнює його значно пізнішою прозовою присвятою, а часом – і синхронним віршем.

Уже перша строфа "Пісні" приводить нас до розуміння назви діалогу:

О жизнь безопасна! О драгій покой!
Ты дражайшій мнѣ всяких вещей.
На тебе смотрит вездѣ компас мой.
Ты край и гавань жизни моей.
Мнѣ одна в свѣтѣ тишина нравна:
И безмятежный, неславный путь.
Се моя мѣра в житіи главна.
Весь да кончится мой цыркул тут! [1, с.411].

Таким чином, мова у творі піде не про соціальний чи навколишній матеріальний світ, а про душевний мир, душевний спокій; діалог навчає нас "азам" досягнення душевного спокою.

Діалог є справжньою окрасою цілого грона творів, написаних на початку 1770-х років в Острогоську і подарованих Тев'яшовим. Не випадково ці діалоги Сковорода називає братами уже в перших рядках присвяти. Вони близькі не тільки за місцем написання і своїм присвяченням, а й за своїм глибинним змістом.

Великий мандрівник щиро зізнається Володимирові Тев'яшову, якому і присвячено твір, що в обох діалогах (перший – "Кольцо") написано те, "что говорено в бесѣдах с здѣшними приятельми. Они ж и бесѣдующими лицами поставлены в обоіх" [1, с.413]. Ми продовжуємо

пізнавати нюанси творчості мислителя, характерними рисами якої є, по-перше, щирість, по-друге, прив'язаність сюжету твору до конкретного місця, до конкретного кола осіб.

Відразу ж автор вказує і на відмінність між двома "Разговорами": "Первый испытует с Давидом небесныя круги, повѣдающія славу Вѣчнаго..., а второй, узнав безначальное *начало* из нетрудных начатков, будто из алфавита, Богу послѣдовать побуждает и назван "Букварем" [1, с.413]. З цього видно, що перший вказує і пояснює шляхи осягнення Бога, наближення до нього; другий – спонукає прямувати за Всевишнім, навчає основам цього духовного процесу. Із цих "нетрудных начатков" можна "узнати Безначальное Начало", тобто – самого Бога. Любомудр підкреслює, що ці початки не важкі. Отже, сам шлях осягнення душевного спокою, щастя, Бога – неважкий, навіть на самому його початку. Далі він наголошує на давності фрази "Пізнай себе самого", для переконливості наводячи її і грецькою мовою і латиною. При цьому наголошує, що цей вислів у всіх на устах, "но не многим во вкусѣ". З допомогою примітки пояснює, що найсолодша ягода чи зерно, хоча й у губах, не дає смаку, допоки не розжувати. "Крошечное, как зерно, слово сіе высокій вкус утаѣло" [1, с.413]. Багато хто автором цього вислову вважає стародавнього грецького філософа Фалеса (624–547 до Р.Х.). Сковорода погоджується з цим, хоча тут же уточнює, що кожен вважає правильною ту думку, яку він сам сформував. Насправді ж – істина "безначальна", сам Бог. Недаремно ж у давнину він мав імена: природа, розум, істина, натура...

Філософ, посилаючись на Плутарха, нагадує, що цей символічний вислів красувався на Дельфійському храмі Аполлона у стародавній Греції. Його високо шанували стародавні єгиптяни. Символічно цей заклик міститься в античній фігурі сфінкса. Значення сфінкса як символа розкриті в діалозі "Кольцо". Назва ця, за задумом мислителя, означає зв'язок або вузол. "Гаданѣ сего урода утаевало ту ж силу: "Узнай себе"", тобто – закликала розв'язати вузол. "Не развязать сего узла – была смерть мучительная, убійство душѣ, лишеніе мира. Для сего єгиптяне онаго урода статуи поставляли по улицам, дабы, как многочисленные зеркала, вездѣ в очи попадаая, сей самонужнѣйшее знаніе утаевающій узол на память приводили" [1, с.413].

Г. Сковорода засуджує нащадків, в яких голова відійшла від мудрості; "долой пала чистая часть богочтенія; остались одни художества с физическими волшебствами и суевѣріем. Монумент, напоенный всеполезнѣйшим для каждого совѣтом, обратился в кумир, уста имущій и не глаголющій, а только улицы украшающій, – и будто источник в лужу отродился" [1, с.413].

Усе залежить від віри людської та бажання богоосягнення, богопізнання.

Якщо втрачаються ці духовні засади, то втрачається з часом і внутрішня суть релігійного символу, про що шкодує наш першорозум: "Так и всѣ богословскія тайны превращаются в смѣшныя вздоры и суевѣрныя сказки. Во времена авраамскія дѣлали сіе филистины, а нынѣ дѣлают не вѣдущіе себе и Бога" [1, с.413]. Він наголошує, що в божественному мороці Мойсеевих книг слова "Воньми себѣ", "Внемли себѣ" майже 20 разів повторюються і служать ключем до всього. Не маючи їх, не можна проникнути в таємниці богослів'я.

Г. Сковорода не дивується, що стародавні єгиптяни, євреї і греки високо поважали ці слова. "Знать – то от познания себе самага входит в душу свѣт вѣдѣнія Божія, а с ними и путь щастія мирный" [1, с.413].

Філософ порівнює Бога і Біблію з корабельним компасом, без якого управління судном стає неможливим, а саме плавання безцільним: "Что компас в кораблѣ, то Бог в человѣкѣ. Компасная в сердцѣ корабельном стрѣла есть тайный язык, закон, глава, око и царство корабельное.

Біблія тоже именуется стрѣлою, яко начертанная тѣнь вѣчнаго закона тма Божія. Не тот мнѣ знаток в кораблѣ, кто перечол и перемѣрил каюты и веревки, но кто познал силу и природу корабля: тот разумѣя компас, разумѣет путь его и всѣ околичности" [1, с.414].

Г. Сковорода застерігає, щоб пізнавши зовнішнє, людина не подумала, що вже пізнала себе, бо найважливіше в людині – її "сутність", якої, наче повітря, не бачимо, та без чого

життя неможливе. Пізнати людину – це відчутти, любити й слухати дух Божої премудрості. Бог міститься у всьому, але ми його не бачимо, хоча насправді існує лише він один, а всього іншого (матеріального) немає нічого, хоч ми його і бачимо. Ми повинні дослухатися Біблії, бо вона вселяє в нас найвищу сутність, яку наш любомудр називає "началом, оком, отцем, сильним, Господом, царем, ангелом ради, владичним духом, страхом – дороговказом, другою людиною, радістю, веселістю, миром" тощо.

Г. Сковорода-філософ не розділяє мудрості і богопізнання. Недаремно Софію-Премудрість він порівнює з Ісусом Христом: "Узнать Его (Бога) есть чувством премудрости. Любить и слушать Его есть дух вѣры и благочестия" [1, с.415]. Як висновок звучить у присвяті: "Чем болѣе кто себе узнавает, тѣм вышше восходит на Сіон мира" [1, с.315], тобто, наближається до Бога. Але тут-таки Сковорода поспішає уточнити, що наслідувати Бога найлегше в їжі, дружбі, званні (тобто – в зовнішніх речах). І тільки той, хто добре вправний у цьому, може піднятися, за його словами, і на "круті місця".

Присвяти у діалогах письменника відіграють дуже важливу роль і служать багатим, незамінним джерелом для розуміння, а також надійним засобом для проникнення у глибини таємниць його творчої лабораторії.

Список використаних джерел

1. Сковорода Г. Повне зібрання творів у 2-х т. - Т.1. К.: Наукова думка, 1973 - 532с.
2. Сковорода Г. Повне зібрання творів. У 2-х томах. Т.2. – К.: Наукова думка, 1973. – 576 с.

Стаття надійшла до редакції 6 листопада 2012 року